

סימן כו

ישיבת ארץ-ישראל

וסיום מסכת כתובות

שמואל כשם שאסור לצאת מא"י לבבל כך אסור לצאת מבבל לשאר הארצות".

וידועות השאלות בזה:

(א) איך הכליל הרמב"ם שתי מימרות הגמ' אלו ביחד — הרי הראי' מהכתוב („בבלה וגו'") מביא ר"י במימרא הראשונה בענין איסור היציאה מבבל לא"י, והרמב"ם מביאה לענין איסור היציאה מבבל לשאר הארצות (שבזה מיירי במימרא השני' דר"י 5) ?

א. ברמב"ם * הלכות מלכים פ"ה סוף הי"ב: „כשם שאסור לצאת מהארץ לחו"ל כך אסור לצאת מבבל לשאר הארצות שנאמר בבלה יובאו ושמה יהיו".

ומקור הלכה זו הוא (כמו שציין הכס"מ) במס' כתובות שמובאות שם בגמרא שתי מימרות של ר"י: „א"ר יהודא כל העולה מבבל לא"י עובר בעשה שנאמר בבלה יובאו ושמה יהיו עד יום פקדי אותם" 2, ולאח"ז מובא שם 3: „א"ר יהודא אמר

* בכמה ענינים דלקמן (בפנים ובהערות) — ראה ג"כ אנציקלופדיא תלמודית ערך א"י, וש"נ. ארץ חמדה (אה"ק, תשי"ז) שער א. ובפרט שם סי' ה.

(1 ירמי' כז, כב. 2 שם קי, סע"ב. 3 קיא, א. 4 ראה מהרי"ט כתובות שם. לח"מ לרמב"ם. הגהות עמק המלך לרמב"ם שם. עיון יעקב לע"י. שו"ת אבנ"ז יו"ד סי' תנד אות מג ואילך. ועוד. 5) ודוחק לומר שגורס (בגמרא) „שנאמר בבלה יובאו

מבבל לשאר ארצות. ועוד מאי כשם שאסור לצאת וכו' דלפירוש רש"י ז"ל ניהא דכיון דבבל קדושה מחמת התורה אשר בה כא"י כי היכי דמא"י אסור לצאת מפני קדושתה גם מבבל אסור לצאת מפני קדושתה. אבל לפירוש רבינו קשה דאין הטעם לאיסור יציאה מבבל מפני קדושתה אלא מפני דאמר קרא בבלה יובאו, והשמועה מוכחת כדברי רש"י ז"ל.

שם: הגהות עמק המלך לרמב"ם שם: וז"ל: צ"ע דמבואר נראה בגמ' דהאי אמרה רב יהודה משמ"י דשמואל והאי אמרה משמ"י דנפשי' ופליג בה רב זירא ובמאי דאמרה משמ"י דשמואל הוא דקיימי אמוראי כוותי' וזו דעת רבינו דודאי לא הוה שתיק מלהשמיענו חידוש זה דאף לארץ לא יעלה אלא דלא פסק כוותי' וכן כמה מעשים מוכיחים דלא כר"י. ומעתה קושי' הלח"מ חזקה ואין לומר דאדרבא אי ליתא לדרב יהודה מוקמי' לקרא הכי שלא יתפזרו ישראל עוד ויעמדו בבבל דא"כ ר' זירא למה מוקי קרא בכלי שרת דוקא. מיהו מאי דכתב הלח"מ דאף לר"י אין הליכה מבבל לגולה בעשה דבבלה יובאו אינו נכון דא"כ הולך מבבל לא"י דרך מקום פטור וכולהו נמי הכי אזלי ואטו האיסור חוזר וניעור. ודוחק לומר דבירד להשתקע בשאר ארצות ונמלך בתר הכי שאני. ואמנם מפסוק השבעתי דאייתי רב יהודה נראה דדוקא לא"י הוא אך צ"ע דא"כ מכל הגולה נמי דבבל מאן דכר שמייה התם.

שם: עיון יעקב לע"י: וז"ל: שנאמר בבלה יובאו ושמה יהיו עד יום פקדי. ומדכתיב ושמה יהיו נראה דה"ה לשאר ארצות אסור לצאת מבבל וכדאמר רב יהודה א"ש לקמן וכ"כ הרמב"ם ספ"ה מהל' מלכים להדיא אלא הא דקאמר ר"י הכא מבבל לא"י היינו לרבותא דאפי' לא"י שהוא החשוב במעלה מכל הארצות אפ"ה אסור לצאת מבבל, ואף דלפי מה דנראה ממסקנת הש"ס דהכא לא יליף רב יהודה מהאי קרא משום דהאי קרא בכלי שרת כתיב וכקושיות רבי זירא מ"מ כתב הרמב"ם שם דמהאי קרא ילפינן נראה משום דס"ל כיון דסתמא דש"ס דברכות דף כ"ד ובשבת דף מ"א ע"א נקט האי קרא וגם לפי מסקנת הש"ס

הערה 4: ראה מהרי"ט כתובות שם: בגמ' שם: כך אסור לצאת מבבל לשאר ארצות. ובמהרי"ט: משמע לארץ ישראל מיהת מותר. ואם תאמר, והא רב יהודה הוא דאמר לעיל כל העולה מבבל לארץ ישראל עובר בעשה, וי"ל הא דידי' הא דרבי'. ויש תימה על הרמב"ם שהביא (ס"פ ה' דהל' מלכים) הא דשמואל כשם שאסור וכו' ומסיים בה שנאמר בבלה יובאו וכו', ואי הך קרא בישראל כתיב אף לארץ ישראל הי' אסור דעיקר קרא אא"י כתיב, ועוד אמאי איצטריך תלמוד' לעיל לומר לר' זירא שהוא בכלי שרת כתיב נימא שהוא בשאר ארצות כדשמואל, ועוד ר' יהודה גופא משמע דלא סמך אהא דבבלה יובאו דאמרינן כתיב קרא אחרינא השבעתי אתכם וכו'.

שם: לח"מ לרמב"ם: וז"ל: כשם שאסור לצאת מהארץ וכו'. בסוף פ' בתרא דכתובות אמר רב יהודה אמר שמואל כשם שאסור לצאת מא"י לבבל כך אסור לצאת מבבל לשאר ארצות ופירש"י ז"ל לפי שיש שם ישיבות המרביצות תורה תמיד ע"כ. משמע דלית ליה כדברי רבינו דטעמא משום דכתיב בבלה יובאו, דסבירא ליה לרש"י ז"ל דהאי קרא דבבלה יובאו לא הוי אלא דלא יעלו לא"י דוקא כדקאמר קרא עד יום פקדי אותם דלא יעלו מאליהם אבל לארצות אחרות ילכו אי לאו טעמא דיש שם ישיבות הרבה וכן נראה עוד שם בגמ' דטעמא של רש"י ז"ל עיקר דאמר שם הדר בבבל כאלו דר בא"י עוד אמרו שם כשרין שבשאר ארצות בבל קולטתן לקבורה דיש שם זכות תורה אבל רבינו סובר דטעמא דאסור יציאה מבבל לשאר ארצות הוי מטעמא דקרא דבבלה יובאו וכו'. וקשה דרב יהודה אמרינן לתרי מימרי דאיהו אמר לעיל כל העולה מבבל לא"י עובר בעשה ואיהו אמר נמי להאי מימרא בשם שמואל ואי טעמא דאסור לצאת מבבל לשאר ארצות הוי משום בבלה יובאו כדקאמר רבינו למה לא אמר לעיל כל היוצא מבבל עובר בעשה סתם ולמה אמר כל העולה מבבל לא"י עובר בעשה דמשמע דלשאר ארצות לא וכי תימא לרבותא נקטי' דאפי' לא"י עובר וכל שכן לשאר ארצות א"כ למה הוצרך תו למימרא לומר דאסור לצאת

מבבל לא"י" 9, או, מכיון שכותב, "לשאר הארצות" ככמימרא השני, לא הו"ל להביא הלימוד מהכתוב "בבלה וגו'" 10 ?

(ב) לכאורה יש סתירה בדברי הרמב"ם עצמם: מהתחלת ההלכה, "כשם שאסור לצאת מהארץ לחו"ל כך אסור לצאת מבבל כו" משמע שאיסור היציאה מבבל הוא מסברא — מאותה הסברא שמחמתה, "אסור לצאת מהארץ" — והוא מסיים, "שנאמר בבלה יובאו", והיינו שאיסור זה אינו מחמת סברא (כשם—כך), אלא מפני הכתוב, שלו אין שייכות לענין היציאה מא"י לחו"ל.

(ג) בעצם הענין: מהי ראיתו של הרמב"ם מ"בבלה יובאו" ש"אסור לצאת מבבל לשאר הארצות" הרי הכתוב מיירי מפלי השרת, כדמוכה גם מהגמרא 11, שלכן מביא ר"י פסוק אחר 12.

ולפי"ז קשה ממ"נ: אם כוונת הרמב"ם בלשונו, "אסור לצאת מבבל לשאר הארצות" — לכלול גם את א"י 6 (כמ"ש הכס"מ), כי ס"ל ש"בבלה יובאו וגו'" בא למעט את כל הארצות — אינו מוכן מהו ההוספה והחידוש במימרתו השני של ר"י (כשם שמואל) "אסור, לצאת. לשאר ארצות" על מימרתו הראשונה של ר"י (בסתמא) דיליף שאסור לצאת מבבל לא"י מהכתוב, "בבלה וגו'" הרי משמעות כתוב זה שכולל בין א"י בין שאר ארצות ?

ואם הלימוד ד"בבלה וגו'" במימרתו הראשונה של ר"י אינו ממעט אלא את העלי' מבבל לא"י ולא את היציאה לשאר ארצות, והמימרא השני' שמחדשת את האיסור לצאת מבבל לשאר ארצות, היינו רק שאר ארצות, ולא א"י 8 — הו"ל להרמב"ם לכתוב או (הלשון דמימרא הא' דר"י) "כך אסור לצאת

גו'" בדברי ר"י אמר שמואל. 6) אף שפשטות הלשון, "לשאר הארצות" משמעותו לבד ארץ ישראל. 7) ראה לח"מ שם. הפלאה כתובות שם. 8) ע"ד שפי' במהר"ם שי"ף (ועוד): תרי מילי הן. מבבל לא"י בעשה לשאר ארצות אסור משום ישיבה כו'. 9) כמ"ש במהרי"ט שם. בפנ"י לכתובות שם כ', דר"י איירי באותן בני גולה שנשארו מגלות ראשון או מבניהם כו' (וכ"כ במהרי"ט. ובכ"מ). ור"י אמר שמואל, "כך אסור לצאת מבבל לשאר ארצות", היינו שהוגלו בגלות שני ובאו לבבל דרך מקרה דאפ"ה אסור לחזור, אבל ראה הפלאה שם, דמ"ש ר"י מבבל לא"י רבותא נקט. ועוד ועיקר: פירושו הוא לפי הסברת רש"י לפי שיש שם ישיבות כו' כדלקמן, ולא לפי הרמב"ם (ועפ"י מובן גם שאין לפרש לדעת הרמב"ם כמו שפי' במהר"ם שי"ף שבהערה הקודמת). וראה לח"מ שם. 10) ועפ"י מובן שאין לתרץ שהוא ע"פ הכלל (הובא ביד מלאכי כללי הרמב"ם אות ד') שהרמב"ם נקט הדרשא היותר פשוטה, כי הרי"ז רק כשאין נפק"מ לדינא, משא"כ בנדו"ד. 11) כתובות שם. 12) וראה בפנ"י הפלאה

מגלות הראשון או מבניהם ובני בניהם דשייך בהו דרשא דבבלה יובאו, משא"כ מי שהוגלה בשנית מא"י לשאר ארצות ובא לבבל דרך מקרה לא שייך ביה האי איסורא אלא דאפ"ה אסור לחזור לשוב לארצו לשאר ארצות לקבוע שם, והיינו מטעם שכתב רש"י ז"ל, משום שהוא מקום תורה והשתא א"ש לשון כשם שאסור כן נ"ל.

שם: אבל ראה הפלאה שם: נעתק לעיל בפיענוח להערה 7.

שם: וראה לח"מ שם: נעתק לעיל בפיענוח להערה 4.

הערה 12: וראה בפנ"י: וז"ל: .. והנלע"ד.. דודאי בלא"ה פשיטא לי' לר"י דעיקר גלות ישראל הו' לבבל.. דרוב ישראל נשארו בבבל שלא עלו כ"א מתי מעט ארבעה רבוא.. והך גאולה דכורש לא היו גאולה כלל כ"א אותן שעלו ברשיון ועדיין היו כפופים ג"כ.. אלא פקידה בעלמא לפי שעה.. אלא לפי שכ"ז אינו מוכרח כ"כ, לכך מיייתי ר' יהודא ראי' מקרא דבבלה יובאו ושמה יהיו עד יום פקדי אותם ובאמת אע"ג דכלי שרת קאי אדרבא הוי ראי' יותר דהא חזינן דאותן כלי שרת שהיו בבבל לא חזרו להם לא"י כשעלו בימי כורש, וזה ידוע ומפורסם, אע"כ דהא דכתיב ביום פקדי אותם והעליתים והשיבותים אל המקום הזה לא איירי כלל בפקידה דימי כורש.. וא"כ לפי"ז ודאי דקרא השבעתי אתכם איירי גמי בזמן הזה דלא קרינן עד שתחפץ אלא כשיהי' פקידה גמורה לעתיד שאז ישובו הכלי שרת מבבל וישראל ישובו לאדמתן כו'. ע"ש.

שם: הפלאה: וז"ל (בהמשך להמובא לעיל בפיענוח להערה 7): .. והיינו דיליף מקרא דכתיב בכלי שרת ושמה יהיו דלא הל"ל אלא בבבלה יובאו וביום פקדי אותם והעליתים והשיבותים אל

דחכא אתותב רב יהודה דהא איצטריך קרא אחרינא לכדר' לוי על כן ס"ל דהאי קרא הוא עיקר אע"ג דקאי על כלי שרת מ"מ איכא למילף מיתורא דהוי מצי למכתב בבלה יובאו שמה עד יום פקדי ומדכתיב ושמה יהיו ש"מ לציווי קאמר דאין לצאת ממנה כנ"ל ישוב נכון לדעת הרמב"ם.

שם: שז"ת אכניז יר"י פי' תנר אות מג ואילך: לא נעתק מפני האריכות.

הערה 7: ראה לח"מ שם: נעתק לעיל בפיענוח להערה 4.

שם: הפלאה כתובות שם: בגמ' שם: ר' זירא הוה קמשתמיט מיניה דרב יהודה דבעא למיסק לארץ ישראל, דאמר רב יהודה כל העולה מבבל לא"י עובר בעשה שנאמר בבלה יובאו ושמה יהיו וגו', ורב זירא הוה ככלי שרת כתיב, ורב יהודה כתיב קרא אחרינא השבעתי אתכם וגו'. ובהפלאה שם: לכאו' משמע — מדאייתי קרא קמא בבבלה יובאו ושמה יהיו, — דהטעם הוא משום מעלת בבל שהוא מקום תורה ומקום השראת השכינה.. והא דנקט כל העולה מבבל [לא"י — הוספת המעתיק] לרבותא נקט, וכ"ש שלא לצאת לשאר ארצות, וכדאמר ר"י אמר שמואל לקמן דאסור לצאת מבבל לשאר ארצות.

הערה 9: כמ"ש במהרי"ט שם: נעתק לעיל בפיענוח להערה 4. שם: בפנ"י לכתובות שם: בגמ' שם: אמר ר"י אמר שמואל כשם שאסור לצאת מא"י לבבל כך אסור לצאת מבבל לשאר ארצות. ובפנ"י: והקשה מהר"י מטראני דמשמע דמבבל לא"י מותר ולעיל אמר ר"י גופא אסור לצאת מבבל לא"י ועובר בעשה ונדחק לתרץ הא ידידיה הא דרבי, ולענ"ד אין צורך לפרש כן אלא.. דר"י דלעיל לא איירי אלא באותן בני גולה שנשארו

ב. גם צריך להבין כמה דיוקים בלשון הרמב"ם שמשנה מלשון הגמרא:

א) הלשון בגמ' הוא, "כשם שאסור לצאת מארץ ישראל", והרמב"ם כ' "מהארץ".

ואין לומר שזהו מפני קיצור הלשון, כי בהלכה זו¹³, וכן בהלכות שלפני¹⁴, כ' כמה פעמים הלשון ארץ ישראל.

ב) בגמרא איתא, "כשם שאסור לצאת מארץ ישראל לבבל" ולשון הרמב"ם הוא, "מהארץ לחוצה לארץ".

ג) בגמרא מובא גם המשך הכתוב, "(בבלה יובאו ושמה יהיו) עד יום פקדי אותם נאום ה'", והרמב"ם אינו מביא אלא התחלת הכתוב, "בבלה יובאו ושמה יהיו".

ג. הביאור ככל זה:

במעם איסור היציאה מכבל מצינו שתי דעות: הרמב"ם מביא ע"ז הכתוב בבלה יובאו, ורש"י כ' "לפי שיש שם ישיבות המרכיכות תורה תמיד"¹⁵. ונפק"מ שביניהם: לדעת רש"י אין איסור היציאה חל אלא בשיש ישיבות בכבל, אבל כשבטלו הישיבות מותר לצאת משם; משא"כ לדעת הרמב"ם שהאיסור הוא מהכתוב בבלה יובאו, משמע שהאיסור הוא תמיד.

אבל עדיין צריך להבין, הרי פסוק זה מירי מזמן גלות ראשון, שאז גלו ישראל לבבל, אבל

בחורבן בית שני לא הי' הגלות לבבל — וא"כ למה יהי' האיסור דבבלה יובאו גם בגלות הזה, שהוא גלות אדום?

והנה בתוס' 16 מתרצים ע"ז: "ו"ל דבגלות שני נמי קפיד קרא". אבל זה גופא צריך ביאור: לכאורה, מנין ההוכחה שבגלות שני נמי קפיד קרא (אע"פ שאינו "בבלה")¹²?

יתר על כן אינו מוכן לפירוש הכס"מ שבאיסור "לצאת מבבל לשאר הארצות" כוונת הרמב"ם גם לא"י — הרי מצינו שכמה אמוראים¹⁷ עלו מבבל לא"י¹⁸;

עד שרבותיו של ר"י (בעל המימרא), רב ושמואל¹⁹, למדו בבבל, ועלו משם לא"י ואח"כ חזרו לבבל²⁰, שלכאורה, עפכהנ"ל, הגה מתחילה הי' אסור עליהם לעלות מבבל לא"י ואח"כ לצאת מא"י לבבל.

וקשה לומר שכל אלו שעלו לא"י, ובפרט רב ושמואל לא ס"ל הא דר"י (או הא דר"י אמר שמואל)²¹, וגם — שלמרות זה פוסק הרמב"ם²² שכשם שאסור לצאת מהארץ לחו"ל כך אסור לצאת מבבל לשאר הארצות.

ד. נקודת הביאור בזה: שני ענינים, בכללות, בחילוק שבין א"י לשאר ארצות: א) מ"ש במדרש²³: "חביבה א"י שבחר בה הקב"ה"; ב) מה שארץ ישראל ארץ קדושה

(ועוד) בפ"י הגמרא. 13) בתחילתה. 14) ריש הלכה ט', י', יא. 15) וראה גם מאירי ובשטמ"ק שם. 16) ד"ה בבלה כתובות שם. 17) ראה גם המשך הגמרא כתובות שם. וראה סידור יעב"ץ בתחילתו (סולם בית א"ל אות ו'). 18) כמו שהקשו במפרשים. 19) רש"י סוכה ט, א ד"ה כי אמריתה. ע"ז טז, ב ד"ה רב יהודה. ועוד. 20) ראה סדר הדורות ערך שמואל אות ג. 21) מלבד ר"ז שמפורש בגמרא (כתובות שם) ד, הוה קמשתמיט מיני' דרב יהודא". ובברכות (כד, ב), "רבי אבא הוה קמשתמיט כו". 22) לפ"י הכס"מ שכולל א"י. 23) תנחומא ראה ח. וראה במדבר"ר פ"ג, ח. ובהנסמן לקמן הערה 25.

וז"ל: מצינו כמה וכמה מן האמוראים שעלו מבבל לא"י אחר שנתחכמו בתורה, כגון ר' חייא ובניו (סוכה כ') ר' אלעזר בן פדת (כתובות קיב. סתם ר"א הוא בן פדת) רב כהנא (ב"ק קי"ז. זבחים נט.) ורב אסי (כתובות קי"ב. וכן ר' אבא ורב אמר, ברכות כ"ד.) רב ספרא (חולין קי"י) ור' זירא (כתובות קי"ב. ברכות נ"ז, וכן ר' זעירא ירושלמי פ' היה קורא) ורחב"א (שבת ק"ה ברש"י וכן ר' חייא בר גמדיא, כתובות קי"ב) ור' ירמיה (כתובות ע"ה.) ורבים זולתם.

הערה 20: ראה סדר הדורות ערך שמואל אות ג': וז"ל: רב ושמואל שניהם מבבל ושניהם עלו לא"י ללמוד מרבי. ושניהם ירדו מארץ ישראל לבבל.

הערה 23: תנחומא ראה ח: חביבה א"י שבחר בה הקב"ה, אתה מוצא כשברא (הקב"ה) העולם חלק הארצות לשרי האומות ובחר בארץ ישראל, מניין, שכן משה אמר (האזינו לב, ח) בהנחל עליון גוים וגו'.

מקום הזה, אלמא דקפיד קרא שיהיו שם בבבל דוקא ולא בשאר ארצות, והיינו לפי שכבוד השכינה והתורה שם וכו'. ע"ש.

הערה 15: וראה גם מאירי: וז"ל: לעולם ידור אדם בארץ ישראל אפילו בעיר שרובה גוים ולא ידור בחו"ל אף בעיר שרובה ישראל, שחוצה לארץ דירת קבע לגויים ולעובדי האלילים ואי אפשר שלא ללמוד מדרכיהם. וכשם שאסור לצאת מא"י לחו"ל כך אסור לצאת מבבל לשאר ארצות, שכל מקום שחכמה ויראת חטא מצויין שם דינו כא"י, וכמו שאמרו כל הדר בבבל כאילו דר בא"י כו' (המשך הדברים — לקמן בפיענוח להערה 40).

שם: ובשטמ"ק שם: וז"ל: כך אסור לצאת מבבל לשאר ארצות, לפי שיש בה תלמידי חכמים ושכינה היא בבבל בבי כנישתא דשף ויתב בנהרדעא כדאמרינן במגילה.

הערה 17: ראה גם המשך הגמרא כתובות שם: ראה המובא בפיענוח הבא.

שם: וראה סידור יעב"ץ בתחילתו (סולם בית אל אות ו):

נקראת בשם „ארץ ישראל“ דוקא, וזה שולל „ארץ כנען“ וכיו"ב, כי ענין הקדושה אינו שייך כלל לארץ כנען; משא"כ מחמת בחירת הקב"ה בארץ ישראל אין הכרח לקרותה דוקא בשם „ארץ ישראל“, ואפשר לקרותה גם „ארץ כנען“²⁵, וכיו"ב, כי בחירתו של הקב"ה היתה „בשברא (הקב"ה) העולם חלק הארצות לשאר האומות ובחר בארץ ישראל“.

ולפי"ז נמצא שגם באיסור היציאה מא"י יש שני ענינים: (א) מחמת קדושת הארץ²⁶ (וזה נוגע גם לקיום המצות התלויות בארץ²⁷), (ב) מחמת בחירתו

היא, כדאיתא במכילתא²⁴ ש„עד שלא נבחרה א"י היו כל הארצות כשרות לדברות משנבחרה א"י יצאו כל הארצות“²⁵.

ובשני ענינים אלו היא שייכותם של ישראל לא"י: (א) מחמת בחירת הקב"ה, וכמרו"ל „בחר בארץ ישראל כו' ובחר לחלקו ישראל כו' אמר הקב"ה יבואו ישראל שבאו לחלקי וינחלו את הארץ שבאה לחלקי“²⁶. (ב) מחמת הקדושה שבשניהם, הקדושה שבא"י ובישראל שהם „עם קדוש“²⁷.

והחילוק שבין שני ענינים אלו מתבטא (בין השאר) גם בשם הארץ: מחמת קדושתה היא

(24) בתחילתו. (25) וראה המשך המכילתא שם. וראה תנחומא בהר א (בסופו), „חביבה עלי ארץ ישראל שקדשתי אותה מכל הארצות“. ובמדב"ר פ"ז, י (בתחילתו), „א"י ששם השכינה חונה“. ולהעיר מספרי זוטא בתחילתו ובמדב"ר (שם, ח): „ארץ כנען כשירה לבית השכינה“. (26) תנחומא ראה שם. וראה מדרש רבה מסעי פכ"ג, ז (בסופו). (27) וראה תשב"ץ ח"ג סימן ר', כפתור ופרח פ"י (ועוד) שמפרטים פרטים בקדושת א"י עצמה. (28) להעיר מהכתובים בפרשת מסעי (לג, נא ואילך) שקוראו „ארץ כנען“ או „הארץ“. אבל כ"ה בכ"מ בתורה (ראה אנצ' תלמודית שם), ובמדב"ר פרשת מסעי שם, ז: אני אכניס את ישראל שהן חביבין עלי לארץ שחביבה עלי שנאמר „ארץ כנען“. (29) בשו"ת מהרי"ט ח"ב סי' כח, דכל הדינים דמתניתין דהאיש כופה כו', עיקר הטעם משום קדושת א"י ומצות ישיבתה הוא אפילו בזה"ז כו"ל ולא משום קיום המצות כו'. אבל שם הוא לפי דעת הרמב"ן במ"ע דישב א"י, אבל ראה חת"ס יו"ד סי' רלד שגם לדעת הרמב"ם כו' הוא מצד קדושה. וראה כפ"פ פ"י. אבני נזר שם אות לג. וראה קונטרס „בעניני כולל חב"ד“ לכ"ק אדמו"ר מוהרש"ב נ"ע (ירושלים. תרס"ז) ס"ז ואילך. ובהערה הבאה. (30) ברשב"ם ב"ב (צא, א)

לנו לחפש על זה אם הוא מלשון קדש לה' אם כן יהי' לשון איסור, אם הוא לשון המתקדשים והמטהרים, או מתקדשת מטומאתה זה לא יתכן, אבל הנכון שהוא מלשון הקדישו את קדש בגליל, שהוא לשון הכנה והזמנה וכו'. ע"ש בארוכה.

הערה 29: אבל ראה חת"ס יו"ד סי' רלד שגם לדעת הרמב"ם כו' הוא מצד הקדושה: וז"ל: וגם הרמב"ם דלא מנה למ"ע ישיבת א"י כמו שחשב הרמב"ן במנין המצות, מ"מ מודה ביתר שאת בקדושה בזה"ז ומפני כן כתב במ"ע קנ"ג ומייתי ליה המפרש ספ"ה מ"ה קד"ח וז"ל ונאמר אם ח"ו יאבדו בני מארץ ישראל יתייש על זה לפי שהבטחנו בתוכה שלא תכלה אומה זו בכלל וכן אם לא נמצא בי"ד בא"י ולא בחו"ל בי"ד שנסמכו בא"י, הי' זה החשבון שאנו מחשבינן אותו בחו"ל לא יועיל לנו כלום שאין מעברין שנים וקובעים חדשים אלא בא"י שנאמר כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים עכ"ל. וביאר זה באר היטב ברלב"ח בקונטרס הסמיכות דף רצ"ו ע"ש, ומהפלא שכתב שהבטחנו בתורה שלא תכלה אומה זו, נראה מדבריו כי אלו ח"ו לא ישאר שום ישראל בא"י אפי' יהי' יושבים ישראל בחו"ל מיקרי כליון אומה ח"ו אחר שאין לנו סמוכים וא"א לקבוע חדשים ולעבר שנים וס"ל להרמב"ם דמה שהשבו הראשונים שנים וחדשים וקדשום זה לא יועיל אלא כשעכ"פ נשאר בא"י אפי' כורמים ויוגבים ישראל אשר בהגיע זמן ועידן ההוא ואז הכורמים יקבעו מועדים עפ"י חשבון הקדמונים ההמה לפי מה שרואה בלוח ההיא ובסדר העיבור של כל שנה ועי"ז מתקדשים המועדים בכל העולם ואי לאו לא יועיל חשבון וקידוש הקדמונים ושבטלה כל התורה חלילה ואין כאן אומה ישראלית ח"ו והיינו כליון אומה ח"ו אלא שהבטחנו יוצרנו שלא יהי' זה אשר ע"כ בשבעים שנה של גלות בבל שהי' סמוכים בחו"ל לא היינו בטוחים מהנ"ל אדרבה הי' נ"ב שנה שלא עבר אדם שם משא"כ קלקלתינו עתה שאין לנו סמוכים הי' תקנת הארץ שבטוחה היא

שם: וראה במדב"ר פ"ג, ח: ברא ארצות ובריר לו אחד מהם ארץ ישראל שנאמר (עקב יא, יב) תמיד עיני ה' אלקיך בה, וכן הקב"ה קורא אותה ארצו שנאמר (יואל ד, ב) ואת ארצי חלקו.

הערה 25: וראה המשך המכילתא שם: אם תאמר דן אנכי מן הנביאים שנדבר עמהם בחוצה לארץ, אע"פ שנדבר עמהם בחוצה לארץ לא נדבר עמהם אלא בזכות אבות, שנאמר כה אמר ה' קול ברמה נשמע וגו' כה אמר ה' מנעי קולך מבכי ועיניך מדמעה וגו', ויש תקוה לאחריהך נאם ה' וגו' (ירמי' לא, יד ואילך), ואע"פ שנדבר עמהם בחוצה לארץ ובזכות אבות לא נדבר עמהם אלא במקום טהור של מים, שנאמר ואני הייתי אל אוכל אולי (דניאל ח, ב) ואני הייתי על יד הנהר הגדול הוא חדקל (שם י, ד).

הערה 26: וראה מדרש רבה מסעי פכ"ג, ז (בסופו): א"ל הקב"ה למשה הן הארץ חביבה עלי שנאמר ארץ אשר ה' אלקיך דורש אותה תמיד וישראל חביבין עלי שנאמר (ואתחנן ז, ח) כי מאהבת ה' אתכם, אמר הקב"ה אני מכניס את ישראל שהן חביבים עלי לארץ שחביבה עלי שנאמר כי אתם באים אל הארץ כנען.

הערה 27: וראה תשב"ץ ח"ג סימן ר': וז"ל: ומה שאמרו במס' מו"ק בפ' ואלו מגלחין (כה, א) שאין הנבואה שורה על הנביאים אלא בא"י, אין זה בחלק גד וכמובן דתרי עינינו ניגהו קדושת שכינה וקדושת מצות וקדושת שכינה היא מיוחדת בעבר הירדן ימה וקדושת מצות בין בנו ובין בוז וחיוב העלאה הוא מפני קדושת מצות ושם הוא מצות דירה בלבד כו'. [ומונה עוד פרטים במעלת א"י וקדושתה: לענין קבורה, לענין כפרה, לענין צער גלגול מחילות, לענין זכות להבנות מאשתו, לענין עיבור השנה. ע"ש].

שם: כפתור ופרח פ"י: וז"ל: לשון קדושה שאמרו ו"ל: יש

של הקב"ה בארץ ישראל שנתנה לישראל 31. לצאת מהארץ לחו"ל כך אסור לצאת מבבל לשאר הארצות":

ד"ה אין יוצאין כו', שמפקיע עצמו מן המצות (ומזה מוכח לכאורה דלא ס"ל כהרמב"ן דיש מ"ע בישוב א"י). ובתשב"ץ ח"ג סי' ר' (וראה שם סי' קצח) דדין דכופין לעלות הוא רק לחיוב מצות. וכ"כ בשו"ת מהרי"ט ח"א סמ"ז. והנה לכאורה נפק"מ אם הוא מצד קדושת שכינה לבד או מצד מצות, לענין עבר הירדן (לכמה דיעות) וכמ"ש בתשב"ץ שם (משא"כ לדעת רש"י פרשת מסעי לד, ב. אוה"ח מטות לב, צ"ל ז. דברים ב, כ. ג. יג. וראה מהרי"ט שם דחיובכפי' למצות הוא רק בא"י המקודשת) — או עכ"פ לענין (סוריא או) שאר הארצות שכבשום לאחר א"י, שבספרי (עקב יא, כד) איתא, "שהמצות נוהגות שם". וראה בארוכה ע"ד עבר הירדן בלקו"ש ח"ג מסעי (ב) הערה 20 ובהמצויין שם. ואכ"מ. 31) ובוה לכאורה פשוט שזהו רק בא"י שבחר בה הקב"ה ולא בעבר הירדן ושאר

שם : וראה שם סי' קצח : וז"ל : בשלהי פ' שני דיני (קי, ב) משמע דשלש ארצות שהן יהודה ועבר הירדן וגליל כלהו דין א"י להם לענין גישואין להעלות מהו"ל להם ושלא להוציא מהם לחו"ל שהרי אחר משנה זו חלקו בין חו"ל לא"י אפי' מנה היפה לנה הרע, ואלו בשלש ארצות אלו אין מוציאין מהיפה אל הרע אפי' בארץ אחת כ"ש מארץ אחת לארץ אחרת, משמע דכלהו דין א"י יש להם וכן הדין נותן שאם דין העלאה לא"י הוא משום מצות יתרות וההוצאה משם היא משום שמפקיע מן המצות וכדמוכחא התיא דעבדים כדאי' התם (שם) . . א"כ דין א' יש להם לאלו שלש ארצות לענין זה וכדמוכח התיא דפ' מקום שנהגו (נב, ב) דג' ארצות לביעור דמשמע מהתם דשביעית נהיגא בהו בזמן הזה וה"ה לכל חובת קרקע ומצות דירה היא בכל מקום הנוהגות בו חובת קרקע.

שם : וכ"כ בשו"ת מהרי"ט ח"א פמ"ז : וז"ל : . . מ"מ לענין כפית עלי' שאינה אלא בשביל המצות התלויות בה לא אמרינן אלא א"י המקודשת ומחויבת במצות.

שם : משא"כ לדעת רש"י מסעי לד, ב : וז"ל : זאת הארץ אשר תפול לכם וגו', לפי שהרבה מצות נוהגות בארץ ואין נוהגות בחו"ל הוצרך לכתוב מצרני גבולי רוחותי סביב לומר לך מן הגבולים הללו ולפנים המצות נוהגות.

שם : אוה"ח מטות לב, ז : וז"ל : אשר נתן להם ה' וגו'. נתכוון גם בזה כנגד מה שנתכוונו במאמר אשר הכה ה' וגו' לומר שדין הארץ יש לה אמר להם שעכ"פ יש הפרש בין הארץ אשר הם באים שמה מארץ אשר הם רוצים כי הארץ נתן להם ה', משא"כ ארץ סיחון ועוג אינם בכלל ארץ שנתן ה' לאברהם וכדנתי' וז"ל : לתת לך פרט לעבר הירדן שנטלת מעצמך והגם שסברא זו היא סברת ר' שמעון אבל ת"ק דורש דרשה אחרת, מדר"ש נשמע לת"ק כי מן הסתם אינם חולקין בעיקר הדבר אם ארץ סיחון ועוג היא בכלל מה שנתן ה' לאברהם או לאו.

שם : דברים ב, ב : וז"ל : ולפי דברי ברייתא של ספרי שהבאתי בפרשת מטות שארץ סיחון ועוג אינה בכלל הארץ שכרת ה' עם אברהם, ידויק מ"ש הכתוב ההוא יקרא ארץ רפאים עז"ה ההוא יקרא ולא יחשב, פי' שהעולם קוראים אותו ארץ רפאים אבל כפי האמת אינה נחשבת רפאים בשביל שמה שקורין אותה בני אדם ארץ רפאים לא תכנס בכלל הרפאים שנתן ה'.

שם : ג, יג : וז"ל : עוד נראה כי לעולם כל אשר בשם רפאים יכונה נכלל במאמר ה' לאברהם ואת הרפאים וארץ סיחון ועוג בכלל אשר נתן ה' היא שהרי קראה הכתוב ארץ האמורי וארץ עוג ג"כ הרי קראה רפאים שהם החוי, ופירוש ברייתא של ספרי שאמר פרט לעבר הירדן הוא על ישיבת הארץ כי הגם שנתן ה' ז' עממין לאברהם, לא כל הארצות שוות בענין זה שיהיו ראויים לדור בהם ויהי' זה כענין קדושת הארץ עצמו שמצינו עשר הדרגות קדושה בארץ עצמה במקומותי' ותהי' ארץ סיחון ועוג פחותה למטה, והגם שנתן ה' אותה לאברהם תהי' לשלל עמה וגוף הארץ תהי' כשאר השלל או לשמה אבל לא לדירה, והוא

שישבו בה ישראל על כל פנים זהו כוונת הרמב"ם מ"מ נראה מדבריו כי לא נפתחה קדושתה ולא תלי' כלל בקיום מצות אלא הארץ עצמה קדושה.

שם : וראה כפ"פ פ"י : נעתק לקמן בפיענוח להערה 47. וע"ש עוד.

שם : אבני נזר שם אות לג : וז"ל : נ"ל כי ישיבת א"י וירושלים יש בה ג' ענינים. א', מ"ע דישיבת הארץ, ובוה אין חילוק בין א"י וירושלים, וגם אין ארצות שלא נכבשו בכלל זה כי הכתוב אומר וירשתם אותה וישבתם בה, הנה דמצות ישובה לאחר שירשו אותה ונתקדשה הארץ דוקא, ולמ"ד לא קידשה לעת"ל אין מ"ע דישיבת ארץ בזה"ז רק מדרבנן. הב', מצות התלויות בארץ, ובוה יש יתרון לירושלים על שאר א"י בזמן המקדש שיש בה מצות יתרות אכילת קדשים ומע"ש ולהתפלל בביהמ"ק שער השמים, ובוה"ז למ"ד לא קידשה וישיבת א"י דרבנן, ועיירות שלא נכבשו פשיטא שאינם בזה שאינו נוהג בהם מצות התלויות בארץ. הג', מסתברא לדור במקום מקודש וקדוש לשכינה, וזה אף קודם כיבוש ישראל דמפורש בזה"ק בפסוק לך לך מארצך דגם או לא הי' שולט על א"י שום שר רק הקב"ה בעצמו, אך זה בגליל ויהודה, אבל עבר הירדן דכתיב ואם טמאה ארץ אחזתכם ופי' באלשיך וז"ל והעולה על רוחכם שמפני זה אין השגחתו יתברך עליכם רק באמצעות השר השורר חוצה עכ"ל. המדקדק בדבריו יראה דלפי האמת אינה בממשלת שר השורר חוצה ואינם דומין לישראל שבח"ל, דכיון שכבשוה ישראל ונתקדשה בקדושת א"י שוב אינה תחת ממשלת השר, אבל בגליל ויהודה אף בזה"ז טוב לדור בה מסברא, כי מסתברא שמצוה לחסות בצל ה' יתברך ממה שנהי' תחת ממשלת שרים וזה כעין שאמרו בתד"א בענין נט"י לאכילה שלא הי' צריך הכתוב לאומרו שהוא מסברא וכעין זה מאמר הגמ' אלמלא לא ניתנה תורה למדנו צניעות מחתול כו' ומצד זה ירושלים מצוה לדור בה יותר מבשאר א"י אפי' בזה"ז דקדושת מקדש וירושלים ודאי קידשה לע"ל ואפי' למ"ד גם ביהמ"ק וירושלים לא קידשה לעת"ל הלא שם הקריבו אדם קין והבל ונח, ויעקב שם ראה הסולם, ומסברא לדור בירושלים עדיפא.

שם : וראה קונטרס, בעניני כולל חב"ד" . . סי' ואילך : וז"ל : ומצות ישיבת א"י היא רק מצד קדושתה דקדושה שני' קידשה לשעתה וקידשה לעת"ל וכו', ע"ש.

הערה 30 : ובתשב"ץ ח"ג סי' ר : וז"ל (תחילת דבריו נעתקו לעיל בפיענוח להערה 27) : . . ומשום הכי שותה עבר הירדן ליהודה וגליל העליון בענין זה ורחוב הארץ לדירה משום שכינה ולקבורה אין עבר הירדן בכלל זה ואפ"ה אין מעלין מעבר הירדן ליהודה דמשום תוספ' קדושת שכינה בדירה ובקבורה לא כייפינן אבל לענין חיוב מצות כייפינן תדע דארץ יהודה לית לי' תוספ' קדושה על הגליל כדאמרינן לעיל ואפ"ה אין מוציאין מהגליל לארץ יהודה כיון שהם שוות בחובת קרקע שוות הם במצות דירה.

איסור היציאה שמחמת קדושת המקום אינו אלא ביחס לארץ ישראל; משא"כ באיסור היציאה

שמחמת בחירתו של הקב"ה במקום זה — שיהיו בו ישראל, בזה משתווים (בזמן מסויים) בכל וא"י:

ארצות שכבשום. ולהעיר שגם בחיוב תרו"מ י"ל ע"ד ב' אופנים אלה: א) מצד קדושת הארץ, כפשטות לשון הרמב"ם ספ"ו מהל' ביהב"ח. הל' תרומות פ"א ה"ה. ב) כיון שהקב"ה בחר בא"י ונתנה לישראל וזהו ארצם גם בפועל (היינו לאחר כבוש וחילוק דוקא) * [שלכן (לכמה דיעות) לא הובאו במתניתין דכלים פ"א מ"ו בזה, דא"י מקודשת מכל הארצות כו"ו — מנ"ח מצוה רפד אות ו'. וראה משנה אחרונה שם], וכיון ששבט לוי לא נטלו חלק בארץ לכן צריך ליתן להם תרו"מ. ונפק"מ להלכה בנוגע לסוריא ועוד. וראה רמב"ם הל' שמיטה ויובל פ"ג ה"א ובהשגת הראב"ד שם ה"י ובכס"מ שם (וראה פרש"י ורמב"ן שופטים ית, א"ב). אבל ראה פרשת דרכים * ולכאורה אפשר להעמיט זה גם בהרמב"ם סט"ל (ספ"א מהל' תרומות) שחיוב תרו"מ מדאורייתא הוא רק כ"שכל ישראל שם שנאמר כי תבואו ביאת כולכם כו"ו. אבל ראה צפ"נ שם ד"רבינו ז"ל כיון דמצריך ב' דברים כו"ו.

הענין המסתמך

רבים יש להם כל דיני א"י בזה כמבואר בר"ם כאן, ובא"י ממשנתנו דכלים דתנן א"י מקודשת מכל הארצות דמביאין ממנה עומר ושתי הלחם, ואמאי לא תני דמקודשת מכל הארצות שנוהג בה כל מצות התלויות בארץ תו"מ וחלה ולשו"פ, אלא צ"ל דזה לא מיקרי קדושה כלל א"כ שפיר אינו מועיל הקדושה חמורה לזה דלא הוי קדושה רק מצות נוהגים בה.

שם: וראה משנה אחרונה שם: במשנה שם: עשר קדושות הן, ארץ ישראל מקודשת מכל הארצות. . שמביאים ממנה העומר וכו'. ובמשנה אחרונה שם: והא דנוהג בה מצות התלויות בארץ, לא חשוב קדושה לארץ אע"ג דחשוב קדושה לאדם המקיימן כדאמר בסוף הוריות, שהאיש מקודש במצות אבל קדושת הארץ אינה אלא מה שמקריבין מתבואתה למקדש.

שם: וראה רמב"ם הל' שמיטה ויובל פ"ג ה"א: וז"ל: יראה לי שאין הדברים אמורים אלא בארץ שנכרתה עלי' ברית לאברהם ליצחק וליעקב וירשוהו בניהם ונתחלקה להם אבל שאר כל הארצות שכובש מלך ממלכי ישראל הרי הנהגים והלויים באותן הארצות ובביתן ככל ישראל.

שם: ובהשגת הראב"ד שם ה"י: ברמב"ם שם: כל שבט לוי מוזהרין שלא ינחלו בארץ כנען וכן הן מוזהרין שלא יטלו חלק בבניה בשעה שכובשין את הערים שנאמר לא יהי לכהנים הלויים כל שבט לוי חלק ונחלה עם ישראל, חלק בביוה, ונחלה בארץ. וכן הוא אומר בארצם לא תנחל וחלק לא יהי' לך בתוכם בביוה. ובן לוי או כהן שנטל חלק בביוה לוקה, ואם נטל נחלה בארץ מעבירין אותה ממנו. ובהשגת הראב"ד שם: ובן לוי וכו'. אם כן לא יטלו בהם תרומות ומעשרות כי הם היו תחת חלק הארץ והרי בביות מדין לא נטלו חלק בישראל אלא בתרומה ובמצות יצור הכל יתברך.

שם: ובכס"מ שם: וז"ל: כתב הראב"ד א"כ לא יטלו בהם תרומות ומעשרות וכו', טעמו לומר שבמדין לא נטלו חלק בביוה כשאר ישראל, אלא והרמות מכס לה' וגו', ממחציתם תקחו וגו', ונתת לאלעזר הכהן תרומת ה' וממחצית בני ישראל תקח אחד אחוז מן החמישים, וגו', ונתת אותן ללויים ומדין לא היתה מהארץ שנכרת עליה ברית ומאחר שלא נטלו הלויים בביוה חלק שוה עם ישראל מוכח מילתא דל"ש בין ארץ שלא נכרת עליה ברית, לארץ שנכרת עליה ברית, ומה שנטלו שם לאו בתורת ביוה נטלו אלא בתורת תרומה שצוה לתת להם הוראת שעה, ומאחר שתמורת חלקם בארץ נתן להם הקב"ה תרומות ומעשרות, לפי דעת רבינו שבארץ שלא נכרת עליה ברית יש להם חלק בארץ ובביוה לא יטלו בו תרומות, ואני אומר שאין זו השגה דאימר דאה"ג וסוריא מוכח שאין בה תרומות ומעשרות מדאורי', וסובר רבינו דאדרבה משם ראוי דמדתוינן דבארץ שנכרת עליה ברית לא נטלו חלק בביוה כלל, ובמדין נטלו אתא לגלויי, דמדין כיון שלא נכרת עליה ברית לא היתה בכלל לא יהי' לכהנים חלק בביוה, וה"ה לכל שאר

מה שאמרו בספרי לתת לנו פרט לעבר הירדן שם דקדק הכתוב לומר באתי אל הארץ אשר נשבע ה' לתת לנו פי' הארץ אשר נשבע ה' שיתן לנו לדירתנו למעט שאר ארצות שהגם שנתנם לנו לא נתן הארץ לדירה מפני שאינה ראוי' לקדושה.

שם: וראה... בלקוי"ש ח"ג מפעי (ב) הערה 20 ובהמצויין שם: וז"ל: ראה פרש"י לך (טו, כ. פרש"י דברים ג, יג) דארץ עוג ניתן לאברהם, אבל מ"מ המצות נוהגות רק ב, זאת הארץ אשר תפול לכם בנחלה ארץ כנען לגבולותיה" ולא בעבר הירדן (וראה אוה"ח מטות לב, יז. דברים ב, כ. יג, ג). [וגם מקום שכבשו בני אחר כיבוש כל א"י שבספרי איתא (עה"פ) (עקב יא, כד) ,, כל המקום אשר תדרוך כף רגלכם בו לכם יהי' גו"ו" ש, המצות נוהגות שם" א) לא הובא זה בפרש"י בפ' עקב, ב) גם בפרש"י ביהושע (א, ג) שהביא הדרשה עה"פ ,, כל מקום גו"ו מספרי הנ"ל מסיים רק ,, יהי' קדש ויהי' שלכם" ולא ש, המצות נוהגות שם"]. וראה ע"ד ההלכה בפרש"י סנהדרין יא, ב ד"ה על שתיים פרש"י מנחות פג, ב ד"ה כל הארצות (דמביאין עומר מעבר הירדן). וראה גם פרש"י פסחים גב, ב. פרש"י כתובות ק, א. ד"ה שלש ארצות, ועוד (דעבר הירדן נק' א"י). ושקו"ט בכ"ז בארוכה בתשב"ץ ח"ג סי' קצה. כפתור ופרח פ"י (פמ"ח), ברכי יוסף אור"ח סי' תפ"ט סק"ד. ועי' ברכי יוסף (שם ועד"ז כתב בסדרי טהרות (להרה"ג כו' מראדוין) בכלים פ"א מ"ו) בסופו, דמסיק (ע"פ הכפ"פ) דמ"ש רש"י ,, עבר הירדן" במקומות הנ"ל אין הכוונה לארץ סיחון ועוג, כ"א היא חלק, מערבה מגוף א"י ממש" ולדעת רש"י עבר הירדן ממש (היינו ארץ סיחון ועוג) נקרא חו"ל בערך א"י ואין מביאין ממנה עומר ובכורים ושתי הלחם. עיי"ש. וראה אוצר הספרי (להגר"מ זעמבא) בריש ספרי זוטא (ע' כ"ט ואילך). וראה צפ"נ כלאים פ"א צד 5 ע"א (הובא כמפענח צפונות עמוד קנב), דעבר הירדן ,, יצא מכלל חו"ל ולכלל א"י לא בא". ובמכתבי תורה מכתב י"ד (הובא במפענח צפונות שם) ד, הוה רק גדר דין ולא קדושת א"י עצמה".

הערה 31: כפשטות לשון הרמב"ם ספ"ו מהל' ביהב"ח: חו"ל: וכיון שעלה עזרא וקדשה, לא קדשה הכיבוש אלא בחזקה שהחזיקו בה, ולפיכך כל מקום שהחזיקו בה עולי בבל ונתקדש בקדושת עזרא השנייה הוא מקודש היום ואע"פ שנתקח הארץ ממנו וחיבב בשביעית ובמעשרות כו'.

שם: הל' תרומות פ"א ה"ה: וז"ל: כיון שעלו בני הגולה והחזיקו במקצת הארץ קדושה קדושה שנייה העומדת לעולם לשעתה ולעתיד לבוא, והניחו אותם המקומות שהחזיקו בהם עולי מצרים ולא החזיקו בהם עולי בבל כשהיו ולא פטרום מן התרומה והמעשרות כדי שיסמכו עליהם עניים בשביעית.

שם: מנ"ח מצוה רפד אות ו': וז"ל: דמצות התלוים בארץ דהיינו תו"מ ולשו"פ וערלה וחדש ודומי, זה אינו בגדר קדושה כלל, ולא נתחייב א"י בזה אלא מפני שהוא ארצם, והא ראוי דלאחר כיבוש ו' עממין כל הארצות שכיבש מלך ישראל מדעת

כשם שהקב"ה בחר בא"י שיהיו בה ישראל כמקום של שלימות החירות והגאולה מגלות מצרים³², ואח"כ — לשנים כתיקונן (ובנ"י כתיקונן), כך בחר הקב"ה בבבל למקום גלותם³³ של ישראל³⁴, לזמן הגלות (וכנ"י הם בשייכות ל"חטאינו").

ולכן מדייק הרמב"ם לכתוב, "כשם שאסור לצאת מהארץ וכו'" לא "מארץ ישראל", אלא "הארץ"³⁵ כה"א הידועה: הארץ שתמיד נבדלה ונבחרה מכל שאר הארצות בזה שהקב"ה בחר בה, שבזה מדגיש שאיסור היציאה דמירי בי' באן אינו מחמת קדושת א"י, אלא מחמת בחירתו של הקב"ה בה לישראל;

ובזמן הגלות חל מעם זה גם על היציאה מבבל כשם שישנו על היציאה מא"י.
ו. וע"ז מביא הרמב"ם הכתוב, "בבלה יובאו ושמה יהיו" — הוכחה שהקב"ה בחר את בבל למקום גלותם של ישראל.

ואע"פ שהכתוב מדבר בכלי שרת וכ' המהרש"א³⁶ שלפ"ז אי"ז לשון ציווי אלא ש"ירמו' מתנבא שכן יהיו" — הרמב"ם ס"ל שאינו כן, ומפרש שאפילו בנוגע לכלי השרת הוא ציווי, היינו שאסור להוציא את כלי השרת מבבל אפילו אם מזדמנת אפשרות לזה³⁷, אלא "שמה יהיו".

דרך הקודש דרוש ששי. והאריכו בזה במפרשי הרמב"ם בכ"מ. ואכ"מ. (32) וכמש"נ: והוצאתי אתכם מתחת סבלות מצרים גו' והבאתי אתכם אל ארץ גו' (וארא ו, ו-ח). (33) ע"ד ערי מקלט — ליחיד בא"י עצמה. (34) ולפרש"י הפירוש, "כשם שאסור לצאת" הוא בענין השני, שכשם שאסור לצאת מא"י מצד קדושתה כך מבבל אסור לצאת מפני קדושתה (לח"מ לרמב"ם הל' מלכים שם). אבל מ"מ אין הלשון "כשם". כך מתיישב כ"כ, שהרי קדושתם אינה שווה, דבא"י הוא מצד עצם קדושתה ובבל מצד לומדי תורה שבה. אבל ראה לקמן הערה 40. (35) וראה לעיל הערה 28. (36) חדא"ג כתובות שם. (37) וכ"פ בהפלאה

הארצות שלא נכרת עליהן ברית ומה שלא נטלו במדין חלק שוה עם ישראל גזירת הכתוב היתה הוראת שעה.

שם: וראה פרש"י ורמב"ן שופטים יח א—ב: ברש"י יח, ב: נחלה גמורה לא יהי' לו בקרב אחיו ובספרי דרשו ונחלה לא יהי' לו זו נחלת שאר, בקרב אחיו זו נחלת חמשה ואיני יודע מה היא ונראה לי שארץ כנען שמעבר הירדן ואילך נקראת ארץ ה' עממיו ושל סיחון ועוג ב' עממיו אמורי וכנעני ונחלת שאר לרבות קני וקנוי וקדמוני וכן דורש בפרשת מתנות שנאמרו לאהרן על כן לא יהי' ללוי וגו' להזהיר על קני וקנוי וקדמוני שוב נמצא בדברי רבי קלונימוס הכי גרסינן בספרי ונחלה לא יהי' לו אלו נחלת חמשה, בקרב אחיו אלו נחלת שבעה נחלת חמשה שבטים ונחלת שבעה שבטים ומתוך שמשה ויהושע לא חלקו נחלה אלא לחמשה שבטים בלבד שכן משה הנחיל לראובן וגד וחצי שבט מגשה ויהושע הנחיל ליהודה ואפרים ולחצי שבט מגשה ושבעה האחרים נטלו מאליהן אחרי מות יהושע מתוך כך הזכיר חמשה לבד ושבעה לבד. וברמב"ן יח, א: וכבר פרשתי העיקר בפרשת קדש לי כי נחלת חמשה עממיו הנזכרים בפסוק כי יביאך ה' אלקיך אל ארץ הכנעני והחתי והאמורי והחוי והיבوسی אשר נשבע לאבותיך לתת לך ארץ זבת חלב ודבש והם עיקר נחלת ישראל שהי' ארצם זבת חלב ודבש אבל השנים הנשארים והם הפרזי והגרגשי אין ארצם זבת חלב ודבש ואינה חייבת בבכורים ולכך הזכיר בלויים שלא יטלו חלק עם ישראל בעיקר נחלתם בארץ הטובה שהיא נחלת חמשה וגם לא בנחלת כל השבעה שהם השנים הנשארים אע"פ שאין ארצם טובה ואינה חשובה בעיני ישראל כל כך.

שם: אבל ראה פרשת דרכים דרך הקודש דרוש ששי: וז"ל: ודברי מרן הללו תמוהים הם בעיני דאדרבה השגת הראב"ד היא מסוריא שהרי סוריא מה שלא נתקדשה הוא לפי שכבשה דוד קודם שיכבוש כל ארץ כנען ועל זה השיגו הראב"ד דלפי סברת הרמב"ם דבכל הארצות חוץ מז' עממיו שבט לוי נוטל חלק בארץ א"כ צ"ל דסוריא אין בה תרומות ומעשרות לפי שהלויים נוטלים בה חלק, ולפי טעם זה אפי' שסוריא הי' כובש אותה דוד לאחר שהי' כובש כל ארץ כנען לא היו תרומות

ומעשרות נוהגין בה לפי שהתרומות והמעשרות הם תחת חלק הארץ, ולפי האמת אלו הי' דוד כובש כל ארץ כנען ואח"כ הי' כובש סוריא היו תרומות ומעשרות נוהגים בה כארץ ישראל לגמרי, באופן שעיקר קושית הראב"ד היא מסוריא. עוד אני תמיה בדברי מרן שנראה מדבריו שהבין בדברי הראב"ד שכל מקום שנוטלים הנהגים חלק בארץ אין בה חיוב תרומות ומעשרות כלל שאין מפרישין בה תרומות ומעשרות שהרי כתב וסוריא תוכיח וסוריא אין מפרישין בה תרומות ומעשרות. וחס ליה לאדוננו הראב"ד מזה ששני מצות יש בתרומות ומעשרות האחת היא ההפרשה שהוזהרו שלא לאכול טבל בלתי הפרשה, וזה אינו תלוי בחלק הארץ שהרי אפי' הכהנים והלויים הוזהרו מלאכול טבל קודם הפרשה וכמבואר ובמצוה זו דהפרשה טעם אחר יש בדבר גלה סודו אל עבדיו הנביאים. ומצוה אחרת יש לאחר הפרשה והיא הנתינה לכהן וללוי וזהו שתלה הכתוב הטעם לפי שהם תחת חלק הארץ וזהו שכתב הראב"ד א"כ לא יטלו בהם תרומות ומעשרות דודאי ההפרשה אינה תחת חלק הארץ וא"כ מהו זה שכתב מרן על השגת הראב"ד אה"נ וסוריא תוכיח דע"כ סוריא טעם אחר יש בדבר שהרי אין מפרישין בה תרומות ומעשרות כלל, והטעם הוא לפי שכבשה דוד קודם שיכבוש כל ארץ כנען ולא נתקדשה בקדושת א"י. באופן שדברי מרן מרפסן איגרי וצריכין תלמוד.

שם בשוה"ג: בהרמב"ם שם"ל (ספ"א מהל' תרומות): וז"ל: התרומה בזמן הזה ואפי' במקום שהחזיקו עולי בבל ואפי' בימי עזרא אינה מן התורה אלא מדבריהן שאין לך תרומה של תורה אלא בא"י בלבד, ובזמן שכל ישראל שם, שנאמר כי תבאו ביאת כולכם, כשהיו בירושלם ראשונה וכמו שהן עתידין לחזור בירושלם שלישית.

שם: אבל ראה צפ"ע"נ שם: וז"ל: אך רבינו ז"ל כיון דמצריך ב' דברים א' שיהי' א"י, וזה לענין קדושת מקום והשני שיבואו שם כל ישראל ובל"ו לא חל הדין ונ"מ דאם באו כל ישראל לאחר שהתבואה גדלה שלישי וכ"ד דבכיבוש ראשון הוי פטור לכמה שיטות. ובכיבוש שני חייב.

(ולא ביציאה ממקום אחר של תורה) 41, שהיא כיציאה „מהארץ לחו"ל".

ז. ועפ"ז מוסכרים גם שאר הדיוקים: א) מה שלא כתב הרמב"ם „כשם שאסור לצאת מהארץ לבבל" (ב) מה שלא כתב „כך אסור לצאת מבבל לארץ ישראל" (לפי הכס"מ), ג) שאינו מסיים — כנגמרא — „עד יום פקדי אותם נאום ה'".

באיסור היציאה מהארץ מחמת בחירתה ע"י הקב"ה, ככל שווה לחוץ לארץ וכלולה בה; וכמו"כ באיסור היציאה מבבל, מחמת בחירת הקב"ה בה (כמקום הגלות), א"י שווה לשאר הארצות (לדעת הכס"מ), ולפ"ז מובן ג"כ ששייך לזה רק מ"ש „בבלה יובאו ושמה יהיו" — שהקב"ה בחר בבבל כמקום קבוע לזמן הגלות, אבל סיום הכתוב אינו שייך לכאן 42.

משא"כ ר"י בגמרא מביא סיום הכתוב, כי הוא

ומזה מובן גם בנוגע לכנ"י, שככל הוא המקום שבחר בו הקב"ה שיהי' מקום גלותם, ואסור להם לצאת משם 38.

וממילא מובן, שבוה אין חילוק בין זמן גלות ראשון לזמן גלות שני, מכיון שמצינו שדוקא בבבל בחר הקב"ה כמקום הגלות באופן דשמה יהיו — קביעות, ע"ד בחירת הקב"ה בא"י באופן של קביעות בזמן של גאולה ושנים כתיקונן 39.

ולפ"ז יתכן שישנה עוד נפק"מ בין שיטות רש"י (והמאירי) והרמב"ם: לדעת רש"י שמעם האיסור הוא לפי שיש שם ישיבות המרכיבות תורה, מובן שבמציאות שיש ישיבות המרכיבות תורה הן (לא בבבל, אלא) במדינה אחרת, הנה חל עלי' איסור היציאה ממנה לשאר הארצות 40; אבל לדעת הרמב"ם, שזהו מחמת בחירת הקב"ה בבבל כמקום הגלות, מובן שהאיסור אינו אלא ביציאה מבבל

(ועוד) שם. 38) ולדעת הרמב"ם מה שלא הובא הכתוב „בבלה יובאו גו" במימרא ד, ר"י אמר שמואל" — י"ל (בדוחק עכ"פ) דסמך ע"ז שכבר הביאו ר"י עצמו, אף שהוא הביאו לענין העליה מבבל לא"י. וראה לקמן בפנים. 39) ע"פ הכלל אפוי מחלוקת לא מפשינו (ראה בהנסמן ביד מלאכי כללי שני התלמודים סי' יוד (לענין מחלוקת בבלי וירושלמי). דרכי שלום (נדפס בשד"ח כרך יוד בסופו) כללי הש"ס אות ל' סי' רנז), י"ל שגם לדעת הרמב"ם הבחירה בבבל (לגלות — גם בגלות שני) שייכת היא לזה ששם גלתה התורה * [וכדור"ל עת"פ (מ"ב כד, יד) החרש והמסגר (ראה גטין פח, סע"א. וש"נ)] בגלות יכני' ואח"כ ע"י ר' חייא ובניו (סוכה כ, א), רב ושמואל וכו' (וראה תנחומא נח ג: וישבו בתורתן בבבל מן אותה שעה עד היום ולא שלט בהן לא אדום ולא יון כו', עיי"ש). והיינו כי בבל בעצם הוא מקום מסוגל לתורה יותר משאר ארצות ולכן בחר בה (וראה סידור יעב"ץ שם). אלא שלדעת הרמב"ם מכיון שלמדיו זה מהכתוב „בבלה יובאו" גם כשבטל הטעם — לימוד התורה שבבבל — לא בטל האיסור. משא"כ לדעת רש"י. וראה לקמן בפנים. 40) כן משמע מפשטות לשון רש"י, וכן מפורש במאירי כתובות שם * בשטמ"ק (ועד"ז בהפלאה) שם: „לפי שיש בה ת"ח ושכינה היא בבבל בני כנישתא כו' כדאיתא במגילה" — אבל ג"ז שייך „כל מקום" שגלו ד, שכינה עמהם, ככתחילת הסוגיא שם (מגילה כט, א). ולהעיר מהמשך דברי המאירי שם: משיגים כו' וזוכים ליהנות מזיו השכינה. 41) גם לפי המבואר בהערה 39, כפשוטו. 42) ומה שלדעת הכס"מ לא הביא הרמב"ם הא ד, עובר בעשה", י"ל שס"ל שזהו רק * ועד"ז לאידך, שגם לדעת רש"י היתה הבחירה בבבל כבלקו"ש מסעי תשלו סי"ב (נדפס בנספחים לסימן זה. המו"ל). * במאירי שם: שכל מקום שחכמה ויראת חטא מצויין שם דינו כארץ ישראל. ומזה מקור מפורש בנגלה (ככל ענינים שבפנימיות התורה) למאמר רבותינו נשיאנו (לקו"ש ח"ב ע' 621) במענה לשאלה האם לנטוע לא"י: „והילסט פארן קיין ארץ ישראל? — מאן דא ארץ ישראל? — שאז כאילו הוא דר בא"י (כמאמר ר"י בגמ' שם (לענין בבל). וכמאירי שם), ואסור לצאת משם כו'.

שכינתי לא וזה ממך. ובאת עד בבל שם תנצלי שם יגאלך ה' מכל אויביך (שם), ללמדך שמשם מתחלת הגאולה ומשם עולין לירושלים, שנאמר, ועלו מושעים בהר ציון וגו' (עובדי' א, כא) אותה שעה והי' לה' המלוכה וכן יהי רצון.

שם: וראה סידור יעב"ץ שם: וז"ל: כשגלו ישראל בתחלה, גלו לבית אמם בשגם קרוב לשונם ללשון תורה ותרגום שני ללה"ק לכן נתקיימה תורתן בידם בארץ ההיא המסוגלת לתורה דוגמת א"י, בקירוב, וזכו לקבוע שם ישיבות גדולות מימות גלות יכני' והחרש והמסגר מבבל יצאה תורה והוראה לכל ישראל כל ימי האמוראים בעלי התלמוד והגאונים והיא עיקר הטעם של אותן שלא רצו לעלות לא"י אז.

הערה 40: ולהעיר מהמשך דברי המאירי שם: וז"ל: .. שכל מה שאמרו לא אמרו אלא מפני שסתם חו"ל אין חכמה ויראת חטא מצויין בה לישראל לרוב הצרות ועול הגלות שסובלים שם שא"כ ע"י עמל גדול וצער גלגול סבל הצרות וההתיאש מהם לעבודת השם לשרידיה אשר ה' קורא, וסתם ארץ ישראל חכמה

הערה 39: ראה גטין פח סע"א: צדקה עשה הקב"ה עם ישראל שהגלה גלות צדקיהו ועדיין גלות יכני' קיימת דכתיב ביה בגלות יכני' החרש ומסגר אלה, חרש, שבשעה שפותחין נעשו הכל כחרשין, מסגר, כיון שסוגרין (רש"י: הלכה שהם סגורים בה שאינם יודעים להשיב לשואליהם) שוב אינן פותחין (רש"י: אין לה פותחין אחרים).

שם: וראה תנחומא נח ג: וישקוד ה' על הרעה ויביאה עלינו כי צדיק ה' אלקינו (דניאל ט, יד) וכי משום צדיק ה' אלקינו וישקוד ה' על הרעה ויבא את הרעה, אלא צדקה עשה הקב"ה עם ישראל שהקדים והגלה את גלות יכני' לגלות צדקיה, כדי שלא תשתכח מהן תורה שבע"פ, וישבו בתורתן בבבל מן אותה שעה עד היום, ולא שלט בהן לא אדום ולא יון ולא גזרו עליהם שמד. ואף לימות המשיח אין רואין חבלו של משיח שנאמר, הוי ציון המלטי (זכרי' ב, יא) מאדום ומיון מגזרותיהן, וכתיב חולי וגחית ציון כיוולדה כי עתה תצאי מקריה ושכנתי בשדה (מיכה ד, י) ושכנתי כתיב, בשדה, שאע"פ שאדם גולה בשדה

אומר, "כל העולה מבבל לא"י עובר בעשה", ובשייכות לעלי' לא"י הרי"ז ג"כ (ובעיקר) מודגש בסיום הכתוב, "עד יום פקדי אותם נאום ה'", שלא יחזרו לא"י עד יום פקדי אותם.

ה. ולפי"ז מוכן המשך ההלכות ברמב"ם: לאחר ההלכות⁴³ ופרטי הדינים באיסור הישיבה בארץ מצרים, ובהסיקו שהאיסור, "לשכון בה וכו'" הוא "מפני שמעשי' מקולקלין יותר מכל הארצות כו"^{מצי' התוס'ה} — ממשיך בהלכה ט' בקצה ההפכי, "אסור לצאת מא"י לחו"ל לעולם" שזהו בעיקר מחמת הקדושה שישנה בא"י ביחס לשאר הארצות.

ובענין קדושת א"י ממשיך הרמב"ם בהלכות שלאח"ז, "גדולי החכמים היו מנשקין על תחומי

א"י כו', אמרו חכמים כל השוכן בארץ ישראל עוונותיו מחולין וכו'"⁴⁴.

ולאח"ז, רק בהלכה י"ב כותב הדין, "לעולם ידור אדם בא"י אפילו בעיר שרובה עכו"ם ואל ידור בחוצה לארץ. שכל היוצא לחו"ל כאילו עע"ז שנאמר⁴⁵ כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבוד אלקים אחרים ובפורעניות הוא אומר⁴⁶ ואל אדמת ישראל לא יבואו" —

שכזה אין הכרע מחמת איזה ענין הוא, כי ישנם שני הטעמים: מפני הקדושה המיוחדת שבא"י שמחמת השראת השכינה, כמשמעות הלשון, "היוצא לחו"ל כאילו עובר ע"ז"⁴⁷ ומחמת שהקב"ה בחר בא"י (וכדמשמע בה, "שנאמר" שקורא לה (ואומר

אסמכתא, "שכך מצינו הרבה מקומות בתלמוד שקורא עשה לדבר שאינו אסור אלא מדרבנן" (תרי" ברכות טז, ב ד"ה ויש. רא"ש שם סט"ו ובמו"ק פ"ג ס"ג). וכן מצינו דעת הרמב"ם גם בכתוב שבתורה, ולדוגמא: ביומא (יט, ב) השח שיחת חולין עובר בעשה שנא' ודברת בם, וברמב"ם הל' דיעות (פ"ב ה"ד) ליתא. וכן ברמ"א יו"ד סרמ"ו סכ"ה, "אסור לדבר כו'" (משא"כ בשו"ע אדה"ז שהביאו — הל' ת"ת פ"ג ס"ה. או"ח סקנ"ו סט"ז). ואכ"מ. (43) ה"ו וח' בהל' מלכים שם. (44) שכל הנ"ל (גם איסור יציאה לדעת הרמב"ם) הוא מצד עצם קדושת הארץ, קדושת שכינה, ולא מצד חיוב מצות — ראה תשב"ץ שם סי' ר בתחילת הסימן. כפ"פ שם. רדב"ז לרמב"ם הל' סנהדרין פ"ד ה"ו, ובהמצויין בהערה 29. (45) ש"א כו, יט. (46) יחזקאל יג, ט. (47) ראה רמב"ן אחרי יח, כה. כפ"פ שם. הפלאה כתובות שם. ועוד. אבל במאירי כתובות שם: שחוצה לארץ דירת קבע לגוים ולעכו"ם

שם: רדב"ז לרמב"ם הל' סנהדרין פ"ד ה"ו: ברמב"ם: וכל א"י שהחזיקו בה עולי מצרים ראוי' לסמיכה. וברדב"ז: אע"פ שלא החזיקו בה עולי בבל אע"ג דאינה כא"י לענין תרומות ומעשרות ולקצת דברים לענין מינוי סמוכים הכל הוא א"י וכן לענין הדר בא"י ולענין הנקבר בה ולשאר קדושת א"י דינם שוה. הערה 47: ראה רמב"ן אחרי יח, כה: וז"ל: . . . ארץ ישראל אמצעות הישוב היא נחלת ה' מיוחדת לשמו לא נתן עלי' מלאכים . . . בחו"ל . . . אין טהרה בה שלימה . . . וכן שנו בספרא . . . ארץ ישראל אינה כשאר ארצות אינה מקיימת עוברי עבירה . . . והוא מאמרם כל הדר בחו"ל דומה כמי שאין לו אלוה וכו'. עיי"ש בכל המשך הדברים.

שם: כפ"פ שם: וז"ל: וכן אמרו ז"ל סוף מסכת כתובות כל הדר בא"י כמי שיש לו אלוהה וכל הדר בחו"ל דומה כמי שאין לו אלוהה שנאמר לתת לכם את ארץ כנען להיות לכם לאלקים, ופי' אבא מורי ז"ל ה"ה שהרי ארץ ישראל נקראת נחלת הש"ם וכמו שכתוב בנחלת הש"ם ובירמי' על חללם את ארצם בנבלת שקוציהם ותועבותיהם מלאו את נחלתי, וכן כי לי הארץ וכתוב עיני ה' אלוקיך בה, כלומר שזאת הארץ מיוחדת לבורא ית' מושגחת ומושקפת לטובה בפרט ותמיד בהשגחה מוספת על השגחתו יתעלה בכלל הארץ כלה שבאותה השגחה אמר עיני ה' המה משוטטות בכל הארץ . . . ואין הענין כן בחו"ל.

שם: הפלאה כתובות שם: וז"ל: בגמ' שכל הדר בא"י, שמעתי להקשות דלשון דומה משמע שבאמת אין לו אלא דומה כמי שיש והדר קאמר וכל הדר בחו"ל דומה כמי שאין לו משמע דבאמת יש לו א"כ העלה חו"ל יותר במעלה ח"ו וע"פ פשוטו נראה דלק"מ דודאי לא יעלה על הדעת שלא יהי' קבלת אלקות בכל המצות שבתורה כ"א במצות דירת א"י והלא כתיב אף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם וגו' כי אני ה' אלקיכם ונאמר

ויראת חטא מצויין בה עד שמתוכם משיגים כבוד בוראם וזוכים ליהנות מזיו השכינה.

הערה 42: וברמב"ם הל' דיעות (פ"ב ה"ד): וז"ל: לעולם ירבה אדם בשתיקה ולא ידבר אלא או בדבר חכמה או בדברים שצריך להם לחיי גופו אמרו על רב תלמיד רבינו הקדוש שלא שח שיחה בטלה כל ימיו, וזו היא שיחת רוב כל אדם ואפי' בצרכי הגוף לא ירבה אדם דברים, ועל זה צוו חכמים ואמרו כל המרבה דברים מביא חטא.

שם: וכן ברמ"א יור"ד פרמ"ז סכ"ה: וז"ל: אסור לדבר בשיחת חולין.

שם: בשו"ע אדה"ז . . . הל' ת"ת פ"ג ס"ה: וז"ל: אם שח עובר בעשה שנאמר ודברת בם ולא בדברים בטלים.

שם: או"ח סקנ"ו סט"ז: וז"ל: השח שיחת חולין והוא שיחת הילדות וקלות ראש עובר בעשה שנאמר ודברת בם, בם, ולא בדברים אחרים.

הערה 44: ראה תשב"ץ שם סי' ר בתחלת הסימן: וז"ל: והו שאמרו בספרי ההר הטוב הזה והלבנון זו היא שר' יהודה אומר ארץ כנען טובה ואין נחלת גד וראובן טובה, וכן מה שכתוב כי רצו עבדיך את אבני' ואת עפרה יחוננו ומשום הכי מר היה מנשק כיפי דעכו ומר מתקן מתקולי ומר מגנדר בעפרא (כתובות קיב, ב). עבר הירדן אינה בדין זה דלאו בחיוב מצות תלוי' מילתא, דדירה וקבורה, תדע דבחורבן ראשון בטלה קדושתה לגמרי, ואפי' הכי בנו בי כנישתא דשף ויתיב בנהרדעא מעפרה של א"י כדאיתא בפ' בני העיר . . . וכן מה שכתוב בפ' שני דייני (קיא, א) שכל הדר בא"י עונותיו נמחלים והנקבר בה כנקבר תחת מזבח אין עבר הירדן נכלל בזה . . . דתרי ענייני גינהו קדושת שכינה וקדושת מצות וקדושת שכינה היא מיוחדת בעבר הירדן ימה, וקדושת מצות בין בנו ובין בזה. שם: כפ"פ שם: נעתק בפיענוח להערה 47. וע"ש עוד.

מבבל לא"י, ואין הכרח לומר שהם מחולקים עם ר"י (או עם ר"י אמר שמואל):
 מכיון שאיסור היציאה מבבל לא"י (ולשאר הארצות) הוא כמו איסור היציאה מא"י לבבל — מחמת בחירת הקב"ה (ולא מפני טעם מיוחד — כגון רצון מלכותא — כבבל), „כשם שאסור... כך אסור“, מובן (ויתירה מזו — כש"כ וק"ו) שיש בזה אותם ההיתרים בנוגע לאיסור היציאה, ז.א. כשם שביציאה מא"י לחו"ל יש תנאים שמותר, כמ"ש הרמב"ם⁵², „ללמוד תורה כו' וכן הוא יוצא לסחורה“, כן הוא גם בנוגע לעלי' מבבל לא"י (והיציאה לשאר הארצות) שאם זהו לצורך ללמוד תורה⁵³ ולסחורה (וכיו"ב) מותר לצאת.

אבל מכיון שאי"ז אלא היתר לצורך מטרם (תורה, סחורה), הנה כשם שכשיוצא מא"י לחו"ל בתנאים המותרים, נשאר הוא גם אח"כ (בנוגע לנדו"ז) בן א"י וחייב לחזור⁵⁴, כמו"כ הוא גם בנוגע לעולה מבבל לא"י בתנאים המותרים, שגם בהיותו בא"י נשאר בן בבל (מחמת הבחירה בכבל כמקום הגלות), וחייב לחזור.

ואי אפשר שלא ללמוד מדרכיהם. (48) ולהעיר, שבגמרא כתובות שם למדו זה ממ"ש, „לתת לכם את ארץ כנען להיות לכם לאלקים“. ובתוספתא ע"ז פ"ה ה"ב „כל זמן שאתם בארץ כנען הריני לכם לאלקים כו'“ ומה שהרמב"ם לא כתבו — י"ל, לפי שנקט מסקנת הלימוד שבגמרא. (49) וכן בתוספתא שם. (50) שהלשון „הדר בא"י כמי שיש לו אלוקה והדר בחו"ל כו'“ מורה (ענין דהמשך וקביעות וגם) שזהו מחמת קדושת הארץ והעדר הקדושה שבחו"ל (וכגירסא זו הביא הרמב"ן אחרי שם, בהמשך לקדושת הארץ שמושגחת מאת הקב"ה לבד ואינה מקיימת עוברי עבירה כשאר ארצות כו', אף שבסמה"צ שם כו', „כל היוצא ממנה ודר בחו"ל יהא בעיניך כו'“), משא"כ ל' הרמב"ם, „שכל היוצא לחו"ל כו'“ (רגע דהיציאה, וגם) שאינו מדגיש הקדושה שבהארץ שיש להדר בה, וי"ל שזהו לפי שמגיה הארץ שבחר בה הקב"ה ונתנה לישראל. אבל ראה שד"ח כללים מערכת כו' כלל עח שכן היתה גירסת הרמב"ם בגמ' (וכבתוספתא ע"ז שם. ספרא בהר (כה, לח) ואבות דר"ב (פכ"ז מ"ב) — בשינוי לשון, ששם מתחיל כל המניח א"י ויוצא כו' (תוספתא ואבות דר"ב), ובספרא כל היושב בא"י כו' וכל היוצא כו'). (51) דהרי בתחילה הו"ל להביא החיוב, „לעולם ידור אדם בא"י“ ואח"כ איסור היציאה. ומה מוכח לכאורה שענין אחר הוא, ואיסור יציאה אינו מטעם זה וגם לא מטעם מצות ישוב א"י. ואולי י"ל דמתחילה (בהלכה ט') כו' איסור מפורש „אסור לצאת מא"י כו'“, ואח"כ (בה"י) — הנהגות בקשר לחביבות הארץ, ומסיים „לעולם ידור אדם בא"י כו'“ שכל היוצא לחו"ל כו'“, שכל זה אינו מצות, איסור וכיו"ב. וכבר האריכו בכ"מ בדעת הרמב"ם בישוב א"י. וראה קונטרס „בעניני כולל תב"ד“ שם. בהנסמן באנצ' תלמודית ערך א"י. אבנ"ז שם. ואכ"מ. (52) שם הלכה ט'. (53) ראה שטמ"ק כתובות שם בהך דשלחי ל' אחוה כו', „תהא חכם עוד יותר כו'“. (54) ככרמב"ם שם :

בהרבה מצות אני ה' אלקיכם אשר הוצאתי וגו' א"כ כל המקבל עול תורה ועול מצות הוא אשר יש לו אלוקה וכן להיפך בפורק מעליו עול תורה ועול מצות אלא שאמר במעלות א"י דכל הדר

בו אפי' במצוה זו לבד כבר דומה למי שיש לו אלוקה כדכתיב לתת לכם וגו' וכל הדר בחו"ל אפי' מקבל עליו עול תורה ועול מצות ובאמת יש לו אלוקה מכל מקום כיון שדר בחוץ לארץ הוא דומה כמי שאין לו אלוקה. והטעם בזה נראה מפני שארץ ישראל כתיב בה ארץ אשר ה' אלקיך דורש אותה ונאמר במקום המקדש וזה שער השמים שכל הארצות ניתנו תחת המזלות כדכתיב אשר חלק ה' לכל העמים והם מקבלים מהש"ת ומשפיעים א"כ הם ניוונים ע"י שליח. אבל ארץ ישראל שאף בהיותו

הערה 51: וראה קונטרס „בעניני כולל תב"ד“... אבנ"ז שם: לא נעתקו מפני האריכות.

הערה 53: ראה שטמ"ק כתובות שם: בגמרא ורש"י: שלחו ל' אחוהי לרבה (רבה בר נחמני בפומבדיתא ה' והי' לו אחים בא"י ושלחו אגרת זו כדי שיעלה אצלם)... אע"פ שחכם גדול אתה, אינו דומה לומד מעצמו ללומד מרבו וכו'. ובשטמ"ק (מרש"י מהדו"ק):... וא"ת חכם גדול אני וראש ישיבה אני ואיני רוצה לעלות, אינו דומה כו' שאם אתה חכם לשם אם תבוא אצלנו תהא חכם עוד יותר ויותר כתלמוד כאן.

הטעם) „נחלת ה'“ ונתנה לישראל⁴⁸ [שעפ"ז] יומתק מה שכותב „שכל היוצא לחו"ל כאילו עע"ז“ (היפך הבחירה), דלא כבגמ' ⁴⁹ „שכל הדר בא"י דומה כמי שיש לו אלוקה וכל הדר בחו"ל דומה כמי שאין לו אלוקה“ ⁵⁰ (ועד"ז בהלכה זו עצמה), ואח"כ מרמז גם את הטעם השני ומאריך ומסיים „ואל אדמת ישראל“.]

ולכן כתב הרמב"ם דברים אלו בסוף כל ההלכות דמעלת א"י, לא (כמו שהסדר ה' צריך להיות לכאורה) בתחילת דיני א"י — לפני מ"ש „אסור לצאת מא"י“ ⁵¹, מפני שכאן מדבר (גם) אודות מעלת הבחירה של א"י.

ולכן כשמגיע, בהמשך לזה, לאיסור היציאה מבבל לשאר ארצות שמחמת בחירת הקב"ה, מדייק „כשם שאסור לצאת מהארץ“. שבזה מודגש שאיסור היציאה בזה הוא מטעם בחירת הקב"ה, שבזה משתווה איסור היציאה מהארץ עם האיסור „לצאת מבבל כו'“, כנ"ל.

ט. ועפ"ז מובן מה שמצינו כמה אמוראים שעלו

אופן הלימוד שלהם בתורה.⁵⁵

אבל רב, ועד"ז שמואל, אע"פ שגם הם עלו מבבל לא"י כדי ללמוד תורה אבל כשכבר קיבלו בלימוד התורה מרבי וכו' בשלימות, חייבים היו לחזור לבבל.⁵⁶

ויתירה מזו: דוקא בבבל נתוסף אצלם אח"כ על מה שלמדו בא"י בעיון ופולפול התורה (ופלפול התלמידים) שבזה הי' יתרון בבל על א"י.⁵⁷

אלא שיש חילוק בתנאי ותכלית היציאה (או העלי'): כשיוצא לפחורה, יש לזה קיצבה, וכשהוא מרויח חייב לחזור, משא"כ כשיוצא ללמוד תורה, שאין לזה קיצבה, הרי כל שעדיין יש אפשרות שיתוסף אצלו בלימוד התורה מותר לו להיות בא"י. ועפ"ז מובן בפשטות מה שכמה אמוראים עלו מבבל לא"י, כי הי' להם היתר זה; ואלו שנשארו שם בקביעות הרי"ז מחמת שכן הי' נדרש מחמת

„ויהחזור לארץ“. וראה תוד"ה ללמוד ע"ז יג, א. 55) או כדי ללמד תורה כר' חייא ובניו (סוכה כ, סע"א) וכיו"ב שאם ללמוד תורה מותר כ"ש ללמד תורה (וראה סידור יעב"ץ שם). ואף שבהיתר היציאה מא"י כ' הרמב"ם רק „ללמוד תורה" י"ל (ע"פ המבואר לקמן בפנים) שבזה שמלמדה נתוסף גם אצלו ע"ד מתלמידי יותר מכולם כו'. 56) ראה יומא (פו, ב) ברב, דליוזיל ולגמר אורייתא בבבל". 57) כמובן מזה דשלחו מא"י סיני עדיף (סוף ברכות והוריות). ובירושלמי סוף הוריות דסידרן קודם לפילפול, אבל בבבלי (הוריות) נשארה האבעי' (הי עדיף: חריף ומקשה או מתון ומסיק) בתיקו ולא קבלו מה דשלחו מא"י סיני עדיף. ולהעיר מפ"י הר"ח (סנהדרין כד, א) במחשכים הושיבני זה תלמוד בבלי. וראה ד"ה אמר רבא תש"ח פ"א-יב ובהנסמן שם. לקו"ש ח"ג שיחה ב' לפ' בהעלותך ס"ג. ס"י. וש"נ.

הערה 54: וראה תוד"ה ללמוד ע"ז יג, א: בגמ' שם: הי' כהן מטמא בחו"ל, לדון ולערער עמהם (עם עכו"ם) וכשם שמטמא בחו"ל כך מטמא בבית הקברות בבית הקברות סלקא דעתך טומאה דאורי' היא, אלא בית הפרס דרבנן, ומטמא ללמוד תורה ולישא אשה. ובתוס' שם: פירוש ודעתו לחזור לא"י דאילו אין דעתו לחזור אמר בכתובות (ק"א, א) אחיו של זה נשא עכו"ם ומת ברוך הַמְקוֹם שֶהָרְגוּ וזה ירד אחריו לחו"ל, ודוקא בהגך מצות שהן חשובות ללמוד תורה שגדול ת"ת שמביא לידי מעשה, ואשה נמי דכתיב לא תהו בראה, אבל שאר מצות לא.

הערה 55: וראה סידור יעב"ץ שם: וז"ל: ולא סוף דבר כדי ללמוד תורה מותר לצאת לחו"ל, אלא אפי' ללמדה לאחרים, כדאמרינן שילהי יומא (פו, ב) כי היכי דליוזיל רב ולגמר אורי' בבבל.

הערה 57: וראה ד"ה אמר רבא תש"ח פ"א-יב ובהנסמן שם: וז"ל (הערות כ"ק אד"ש שם מובאות כאן בסוגריים מרובעים): .. דהנה ארו"ל (סנהדרין כד, א) במחשכים הושיבני כו' אמר ר' ירמיה זה תלמוד בבלי. וזה פלא גדול הרי תורה נ' אור ואיך נק' מחשכים, וגם למה דוקא תלמוד בבלי ולא תלמוד ירושלמי. אך הענין כידוע [ראה שערי אורה ד"ה בכ"ה בכסליו פג"ד ואילך, ע"י ג"כ שו"ת הרמב"ם (ירושלים, תרצ"ד) ס' שמט]. שבא"י היו לומדים הלכות פסוקות בלי פלפול עמוק וארוך כ"כ, רק כאשר נצרך לברר טעמי ההלכות על בוריין היו מקובלין בזה איש מפי איש. גם ר' יוחנן וריש לקיש שעסקו בפלפול [בבא מציעא פד, א. ולהעיר משבת לג, ב פלפול דתנאים]. שחברו תלמוד ירושלמי [הרמב"ם בהקדמתו לס' היד, בהקדמתו לפיה"מ, הראב"ד בס' הקבלה ועוד — שר"י חיבר הגמרא ירושלמית.] אבל זה הי' רק בינם לבין עצמם, דר"ל הי' מקשה לו קושיות ור"י מתרץ, ואחריו תלמידו ר"א בן פדת וכה"ג. אבל רוב התלמידים היו לומדים הלכות פסוקות בקצרה רק טעמיהן של הלכות כפי שהי' בקבלה [ראה בזה מ"ש רבנו הזקן בקו"א לשו"ע שלו הל' ת"ת רפ"ג]. שהוא הנק' גירסא. אבל בני בבל [להעיר מזה, דרב אשי הי' גומר תלמודו בשלשים שנה (רשב"ם פ"ה מהדורא ב"ב קנז, ב. רש"י באגרת)]. כל התלמידים עיקר עסקיהם הי' דוקא בפלפול ברוב קושיות ותירוצים על כל הלכה ודין בעומק רב עד שהוציאו לאור כל דבר ודבר לאמיתתו,

ונתחדשו מפלפול זה ריבוי דינים מחודשים לגמרי, כידוע בענין פלפול ההוריות דאביי ורבא בתלמוד בבלי, כך הי' בלימוד דרוב התלמידים. ולכך אמר במחשכים הושיבני זה תלמוד בבלי שנק' מחשכים, כמו ההולך בחושך שלא יראה אור כך לא יוכלו לעמוד על אמיתות הטעם של הלכה. ובזה יובן מה שנחלקו [סוף הוריות. וכיון שכותב כאן נחלקו (ולא איבעי' להו), לכאורה הכוונה על הפלוגתא שם סיני ועוקר הרים הי' מנייניהו עדיף, ובה ניהא מה שמסיים: והוסכם דמתון ומסיק עדיף. — אבל הלשון בפנים בכל סעיף זה משמע שמדבר בענין האיבעיא דחריף ומקשה כו'. וא"כ צ"ע מה שכותב דהוסכם דמתון ומסיק עדיף והרי בש"ס נשאר בתיקו. — ואולי י"ל דהאיבעיא דחריף ומקשה כו' היא היא הפלוגתא דסיני ועוקר הרים (במצפה איתן על הש"ס בשם גו"א מחלק דמתון ומסיק — אינו דמסיק אליבא דהלכתא משא"כ סיני. ופי' צע"ג, לומר דמסיק היינו הפשט ולא ההלכה. ועוד שהוא היפך פירש"י, תוס' הרא"ש ועוד). ואף דשלחו מתמן סיני עדיף, לא קבלוה — ולכן איבעיא להו. וכיון דסוגיא דסוף ברכות דרבא בתרא (קמה, ב) ס"ל דסיני עדיף — לכן כ' בפנים דהוסכם דמתון ומסיק עדיף. ועוד שגם בירושלמי כאן מסיק דסודרן קודם לפלפול, וידוע דבעיא בבבלי ואיפשטא בירושלמי הי' פשיטותא (כסף משנה הל' תרומות פ"ה ה"טו. ש"ך ביו"ד ר"ס קמ"ה. ובשאר מקומות שנשמנו ביד מלאכי כלל צד וכו' ע"ש). [בשתי המדרי' דחריף ומקשה ומתון ומסיק הי' מנייניהו עדיף והוסכם דמתון ומסיק עדיף וכו' ע"ש. שם: לקו"ש ח"ג שיחה ב' לפ' בהעלותך ס"ג. יו"ד. וש"נ: בס"ג שם בפנים: .. ור"י הי' סיני, שהוא סדר הלימוד דבני מערבא כו'. ובהערה 23 שם: כמובן מזה דשלחו (מא"י) סיני עדיף (ברכות והוריות שם). ובירושלמי (סוף הוריות) דסודרן קודם לפילפול (ראה פני משה ומראה הפנים שם. וראה פרש"י בסוף הוריות ד"ה סיני עדיף „משנה וברייתות סודרין לי כו'"). וכנראה גם מזה שבבבלי (הוריות שם) נשארה האיבעיא (חריף ומקשה או מתון ומסיק) בתיקו ולא קבלו מה דשלחו (מא"י) סיני עדיף (ראה הערה בסה"מ תש"ח עמוד 123 — נעתקה בפיענוח הקודם). משא"כ בנוגע להירושלמי הרי שלחו דסיני עדיף, ומסיק בירושלמי דסודרן קודם לפילפול. ולהעיר מפ"י הר"ח (סנה' כד, א) לבמחשכים הושיבני זה תלמוד בבלי. [ס"י שם — לא נעתק. ע"ש].

הערה 54: וראה תוד"ה ללמוד ע"ז יג, א: בגמ' שם: הי' כהן מטמא בחו"ל, לדון ולערער עמהם (עם עכו"ם) וכשם שמטמא בחו"ל כך מטמא בבית הקברות בבית הקברות סלקא דעתך טומאה דאורי' היא, אלא בית הפרס דרבנן, ומטמא ללמוד תורה ולישא אשה. ובתוס' שם: פירוש ודעתו לחזור לא"י דאילו אין דעתו לחזור אמר בכתובות (ק"א, א) אחיו של זה נשא עכו"ם ומת ברוך הַמְקוֹם שֶהָרְגוּ וזה ירד אחריו לחו"ל, ודוקא בהגך מצות שהן חשובות ללמוד תורה שגדול ת"ת שמביא לידי מעשה, ואשה נמי דכתיב לא תהו בראה, אבל שאר מצות לא.

הערה 55: וראה סידור יעב"ץ שם: וז"ל: ולא סוף דבר כדי ללמוד תורה מותר לצאת לחו"ל, אלא אפי' ללמדה לאחרים, כדאמרינן שילהי יומא (פו, ב) כי היכי דליוזיל רב ולגמר אורי' בבבל.

הערה 57: וראה ד"ה אמר רבא תש"ח פ"א-יב ובהנסמן שם: וז"ל (הערות כ"ק אד"ש שם מובאות כאן בסוגריים מרובעים): .. דהנה ארו"ל (סנהדרין כד, א) במחשכים הושיבני כו' אמר ר' ירמיה זה תלמוד בבלי. וזה פלא גדול הרי תורה נ' אור ואיך נק' מחשכים, וגם למה דוקא תלמוד בבלי ולא תלמוד ירושלמי. אך הענין כידוע [ראה שערי אורה ד"ה בכ"ה בכסליו פג"ד ואילך, ע"י ג"כ שו"ת הרמב"ם (ירושלים, תרצ"ד) ס' שמט]. שבא"י היו לומדים הלכות פסוקות בלי פלפול עמוק וארוך כ"כ, רק כאשר נצרך לברר טעמי ההלכות על בוריין היו מקובלין בזה איש מפי איש. גם ר' יוחנן וריש לקיש שעסקו בפלפול [בבא מציעא פד, א. ולהעיר משבת לג, ב פלפול דתנאים]. שחברו תלמוד ירושלמי [הרמב"ם בהקדמתו לס' היד, בהקדמתו לפיה"מ, הראב"ד בס' הקבלה ועוד — שר"י חיבר הגמרא ירושלמית.] אבל זה הי' רק בינם לבין עצמם, דר"ל הי' מקשה לו קושיות ור"י מתרץ, ואחריו תלמידו ר"א בן פדת וכה"ג. אבל רוב התלמידים היו לומדים הלכות פסוקות בקצרה רק טעמיהן של הלכות כפי שהי' בקבלה [ראה בזה מ"ש רבנו הזקן בקו"א לשו"ע שלו הל' ת"ת רפ"ג]. שהוא הנק' גירסא. אבל בני בבל [להעיר מזה, דרב אשי הי' גומר תלמודו בשלשים שנה (רשב"ם פ"ה מהדורא ב"ב קנז, ב. רש"י באגרת)]. כל התלמידים עיקר עסקיהם הי' דוקא בפלפול ברוב קושיות ותירוצים על כל הלכה ודין בעומק רב עד שהוציאו לאור כל דבר ודבר לאמיתתו,